

Dražen Varga

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dvarga@ffzg.hr

Hrvatski i romanski idiomi

Pogled na povijest dodira hrvatskoga s drugim jezicima, u ovome slučaju romanskim idiomima, i supostavni pristup pomažu nam ne samo svladati strani jezik (kod odrasloga govornika uvijek je prisutno svjesno ili nesvjesno supostavljanje vlastitoga i izučavanoga jezika) već i bolje upoznati vlastiti. Tijekom povijesti hrvatski je bio u neprestanu kontaktu s Romanijom, s latinitetom u njegovim različitim oblicima, uključujući i današnje romanske jezike. Utjecaj je, uz iznimku istrorumunjskoga, poglavito išao u smjeru hrvatskoga. Promatranje sadašnjega stanja dovodi nas do zaključka da strukturno i tipološki hrvatski i romanski jezici nisu preijerano međusobno udaljeni (ali ni toliko bliski da bi postojala opasnost od interferencije). U ovome kratkome pregledu svakako nije riječ o sustavnu supostavljanju, već o upućivanju na pojedine elemente koji bi mogli utjecati na usvajanje hrvatskoga kod govornika nekoga od romanskih idioma. Svojevrsan problem predstavlja činjenica da su romanski jezici, iako genetski povezani i bliski, ipak i međusobno znatno različiti. Pregled stoga obuhvaća samo odabrane elemente fonetike/fonologije s naglasnim sustavom, morfologije (pitanje imenske i glagolske fleksije i iskazivanje vida) te sintakse.

Ključne riječi: hrvatski, romanski idiomi, međuutjecaj, supostavljanje

0. Uvod

Poredbeni, supostavni pristup izučavanju jezika najbolji je način, smatramo, otkrivanja biti izučavanoga, stranoga, ali i vlastitoga, jezika. Iako usporedba često uključuje određen stupanj generalizacije i ponekad jedva dopustivu simplifikaciju kojoj žrtvujemo mnoge detalje, ona nam dopušta uočiti često bitne pojave koje bi bez izlaska iz okvira jednoga sustava možda ostale nezamijećene. Nadalje, bez obzira na odabran metodološki pristup učenju, odnosno poučavanju stranoga jezika, u ovome slučaju hrvatskoga kao stranoga jezika, kod odrasloga govornika uvijek je prisutno svjesno ili nesvjesno supostavljanje vlastitoga i izučavanoga jezika. To, svakako, može predstavljati svojevrsnu smetnju (dolazi do interferencije, posebice ako su prvi i izučavani, ciljni jezik genetski i tipološki veoma bliski), ali isto tako može olakšati i ubrzati usvajanje stranoga jezika te omogućiti izbjegavanje niza pogrešaka, osobito u početnoj fazi učenja. U svakome slučaju, dobrodošlo je, smatramo, da predavači poznaju barem osnove ustrojstva jezika koji su prvi polaznicima nastave.

Romanski su se jezici razvili od vulgarne, govorne, varijante latinskoga jezika. Budući da je nemoguće provesti razlikovanje jezika i dijalekta na temelju isključivo lingvističkih kriterija, ne možemo odrediti njihov točan broj, radije rabimo relativno neutralan naziv *idiom*. Spomenimo ovdje neke od romanskih idioma: francuski, okcitanški, katalonski, španjolski, galješki, portugalski, donjoengadiski (*vallader*), furlanski (*vallader* i furlanski pripadaju retoromanskomu dijasistemu), talijanski, sardski, rumunjski, istrorumunjski. Ti su idiomi, iako genetski povezani i bliski, ipak i međusobno znatno različiti. Zbog spomenute različitosti i ograničena opsega izlaganja, veoma ambiciozan naslov krije tek skroman pogled na odraz kontakata hrvatskoga i romanskih idioma te pojedine elemente poredbe hrvatskoga i romanskih jezičnih sustava. U tome kratkome pregledu svakako neće moći biti riječi o sustavnu supostavljanju, već o upozoravanju na pojedine elemente koji bi mogli utjecati na usvajanje hrvatskoga kod govornika nekoga od romanskih idioma.

1. Kontakti i međuutjecaj

Tijekom povijesti hrvatski je bio u neprestanu kontaktu s Romanijom, s latinitetom u njegovim različitim oblicima, uključujući i današnje romanske jezike. Romanizacija dijela današnjih hrvatskih prostora započinje već u trećem stoljeću prije Krista i odvija se sukcesivno: prvo je romanizirana obalna Dalmacija, a poslije i zaleđe. Suživot i kontakti rezultiraju međuutjecajima, zajedničkim civilizacijskim elementima i vrijednostima pojmova (što može olakšati razumijevanje i prihvaćanje izučavanoga jezika), a svoj odraz nalaze svakako i na jezičnoj razini. Taj se utjecaj kretao poglavito u smjeru hrvatskoga, a najizraženiji je, svakako, u leksiku i toponimima.

Fonetski kriteriji mogu nam pokazati da su pojedini elementi hrvatskoga leksika latinskoga, a ne romanskoga podrijetla (razgraničavanje latinskoga od onoga što možemo smatrati romanskim akademske je prirode i važnije je za datiranje i određivanje područja glasovnih promjena). Kao primjer možemo navesti riječ *poganь* (cf. *pogān*; *pògan*, *pòganin*) nastale od *pagānu(s)*. Prihvatimo li pretpostavku da se slavensko *o* u 7. stoljeću izgovaralo kao otvoreno *o* („između“ *o* i *a*), koje je moglo prijeći u *o* i da odgovara latinskomu kratkomu *a* u posuđenicama iz toga jezika ($\tilde{a} > o$), dok latinsko dugo *a* daje *a* ($\tilde{a} > a$), mogli bismo zaključiti (iako situacija nije tako jednostavna kako se čini u ovome simplificiranome primjeru) da je polazna riječ hrvatske posuđenice pripadala jeziku koji je još uvijek razlikovao kratke i duge vokale, latinskomu, a ne nekomu idiomu koji bismo već mogli smatrati romanskim.

Od romanskih idioma najviše je utjecaja izvršio danas izumrli dalmatski. Kao zanimljive primjere možemo spomenuti dva leksička elementa koji su ušli i u hrvatski standardni jezik: *jârbol* nastao od starodalmatskoga *arbor(em)*, gdje vidimo protetičko *j* i disimilaciju $r - r > r - l$ te *fignju* (*Lolligo vulgaris*), gdje se latinski (romanski) leksem očuvao u hrvatskome dok je u suvremenim romanskim idiomima gotovo potpuno izgubljen (cf. talijanski *calamaro*, francuski *calamar*, španjolski *calamar*). Venetski je

na trećemu mjestu (iza latinskoga i dalmatskoga) po broju preuzetih romanizama. Kao primjere riječi koje su ušle i u standardni hrvatski možemo spomenuti riječi *bōca* < *boz(z)a* i *sīgūran* < *segur*, s karakterističnom sonorizacijom glasa *k*. Hrvatski je svakako preuzeo i niz romanskih leksičkih elemenata (francuskih, talijanskih) koji su utkani u europsku (pa i svjetsku) kulturu i civilizaciju. Većina njih ušla je, međutim, u hrvatski posredno, najčešće preko njemačkoga. Kao zanimljivost možemo spomenuti i promjene značenja: primjerice, riječ *frizēr* došla nam je iz njemačkoga (*Friseur*, *Frisör*) i u oba jezika ima isto značenje, dok u frankofonome svijetu *coiffeur* oduvijek šiša kosu i uređuje *frizuru* (*frisure* u francuskome i povijesno označava samo kovrčavu, nakovrčanu kosu).

Tragove hrvatskoga utjecaja, iako ne proporcionalne, nalazimo poglavito u romanskim idiomima koji su najviše i sami utjecali na hrvatski. Uz poznati rubac hrvatskih konjanika koji ime Hrvata i danas pronosi Romanijom (> francuski *cravatte*, talijanski i *vallader*, donjoengadinski *cravatta*, španjolski i katalonski *corbata*, portugalski *gravata*, sardski *corbatta*, rumunjski *cravată*,...) i svijetom, kao zanimljivost željeli bismo spomenuti i slučaj istrorumunjskoga. Taj romanski idiom, uz mnoštvo posuđenica iz hrvatskoga, pokazuje i tragove velikoga utjecaja hrvatske fonetike, morfologije (na što ćemo se još vratiti dalje u tekstu) i sintakse. Kao ilustraciju navodimo ovdje Očenaš i Zdravomariju na jednome od istrorumunjskih govora (Kovačec 1998: 245):

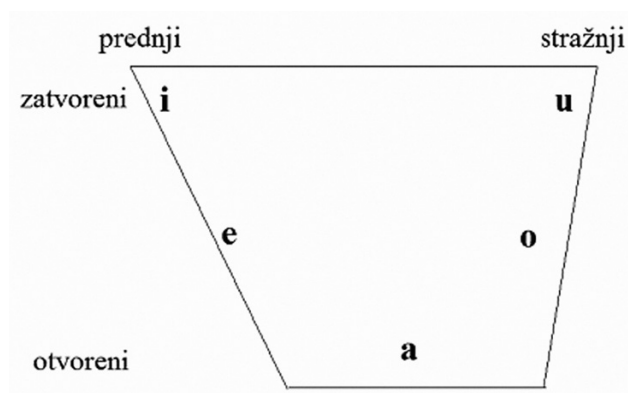
1. Țaȝe nóstru cârle sti ân ȝér
2. neca se posveté lúmele tév
3. neca víre crál'evstvé té
4. neca fiĝe voĝa té cum ĝe ân ȝer sâ si pre pemínt
5. pára nóstrę de sâca zí dě ne âstez
6. si oprosté ne nóstre dúgure ca si si nóĝ oprostín lu nóstri duznít
7. si nú ne dúȝe ân napast
8. nego liberé ne de rév. Amen.

1. Sóra Mariĝa pl'íre de mílost, Dómnu cu tíre,
2. Blagoslovíte sti tú ântre mul'érle si blagoslovít âĝ plódu de la utróba ȝe Isus
3. sóra Mariĝa, Mãĝa lu Dómnu, róĝe Dómnu za nóĝ acmóȝe si ân vréma de nóstra mórtē. Amen.

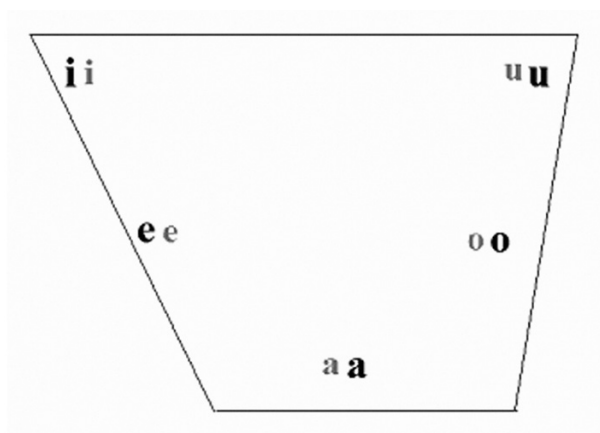
2. Elementi supostavne analize

Preostaje nam spomenuti neke od elemenata supostavne analize koji bi mogli biti bitni govornicima romanskih idioma kod usvajanja hrvatskoga.

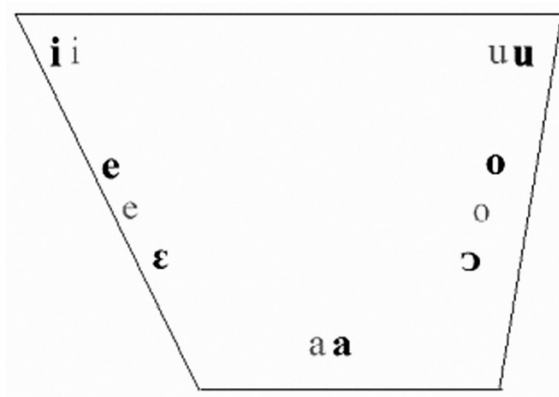
Fonološki sustav hrvatskih vokala možemo predložiti sljedećim grafičkim prikazom, koji uzima u obzir mjesto tvorbe i stupanj otvorenosti:



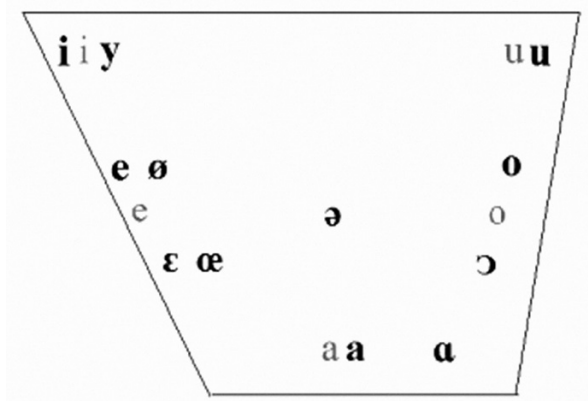
Usporedimo li sustav španjolskih vokala s hrvatskim (na ovome i sljedećim prikazima, hrvatski su vokali označeni manjim i svjetlijim simbolima),



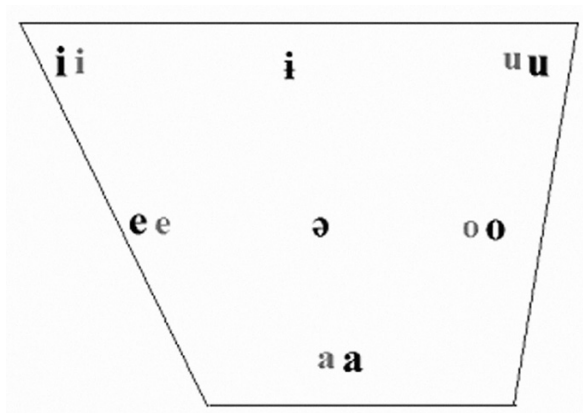
vidimo da se praktično potpuno podudaraju. Talijanski sustav razlikuje zatvoreno i otvoreno *e* i *o*:



Takva je situacija, primjerice, i u katalonskome, ali taj idiom ima još i srednji vokal ə. Oralni vokali francuskoga mogu se prikazati na sljedeći način (osim srednjega vokala imaju još i seriju zaobljenih vokala):



Rumunjski se od hrvatskoga razlikuje po tome što ima dva srednja vokala:



Iz ovoga letimičnoga pogleda možemo zaključiti da sustav hrvatskih vokala načelno predstavlja svojevrsnu redukciju u odnosu prema romanskim sustavima, što bi, smatramo, trebala biti prednost pri usvajanju hrvatskoga kao stranoga jezika. Ostaje, naravno, problem usvajanja tonova, hrvatskih akcenata, koje romanski idiomi ne poznaju.

Romanski su idiomi načelno veoma dobro očuvali latinski naglasni sustav. Naglasak je najčešće na preposljednjem slogu (španjolski *una casa* [una kasa]), dok je francuski specifičan po tome što je naglašen posljednji slog izgovorne cjeline, takozvane fonetske riječi (*une maison* [ynmezɔ̃]). Postoji i fenomen promjene, „slabljenja“ vokala u nenaglašenome slogu, primjerice u katalonskome i portugalskome (katalonski *telèfon* [tələfun]), ali to može biti samo malo zbunjujuće prigodom upoznavanja hrvatske grafije i njezina dovođenja u vezu s izgovorom.

Konsonantski su sustavi raznoliki, ali se većinom ne razlikuju znatno od hrvatskoga (spomenimo ipak francusko uvularno *r* i europski španjolski interdentalni spirant *θ*). Govornici nekih od iberških romanskih jezika (španjolskoga, katalonskoga, galješkoga) mogli bi ipak imati problema s pravilnim usvajanjem nekih od hrvatskih palatala i dentalnih sibilanata. Kao zanimljivost možemo spomenuti donjoengadinski, koji razlikuje konsonante predstavljene hrvatskim grafemima *č* i *ć* (u donjoengadinskoj grafiji *tsch* i *ch*). Primjerice, kasnolatinsko *circāre* dalo je *tscherchar* (cf. talijanski *cercare* i francuski *chercher*).

Velika inovacija romanskih idioma u odnosu prema latinskome aktualizacija je imenice članom u nominalnoj sintagmi (primjerice, španjolski *una casa*, *la casa* ili francuski *une maison*, *la maison*), a u rumunjskome je član postponiran (*un inginer*, *inginerul*; *o ingineră*, *inginera*). U hrvatskome, prema tome, govornici romanskih idioma nalaze svojevrstu redukciju. Latinski se padežni sustav, međutim, osim iznimno, izgubio u romanskim idiomima. U singularu je najčešće generaliziran latinski akuzativ, a u pluralu dio Romanije generalizirao je nominativ (primjerice talijanski *il campo*, *i campi*), a dio akuzativ (kao primjer navedimo španjolski, *el campo*, *los campos*). Prilično složena hrvatska fleksija, predstavljat će, prema tome, velik izazov govornicima romanskih idioma. Rumunjski je, doduše, zadržao imensku fleksiju i poznaje svojevrstu kategoriju srednjega roda (imenice u jednini imaju svojstva muškoga, a u množini ženskoga roda), koja nije svojstvena većini ostalih romanskih idioma. Sljedeći primjer pokazuje nam da je rumunjska deklinacijska paradigma ipak neusporedivo jednostavnija od hrvatske:

N	<i>un inginer</i>	<i>inginerul</i>
A	<i>un inginer</i>	<i>inginerul</i>
G	<i>unui inginer</i>	<i>inginerului</i>
D	<i>unui inginer</i>	<i>inginerului</i>
V	-	<i>inginerule!</i>
N	<i>o ingineră</i>	<i>inginera</i>
A	<i>o ingineră</i>	<i>inginera</i>
G	<i>unei inginere</i>	<i>inginerei</i>
D	<i>unei inginere</i>	<i>inginerei</i>
V	-	<i>inginero!</i>

Hrvatski konjugacijski oblici načelno ne bi smjeli govornicima romanskih idioma predstavljati znatniju poteškoću. U primjeru paradigme prezenta indikativa španjolskoga glagola *cantar* možemo uočiti i određenu sličnost:

<i>canto</i>	<i>cantamos</i>
<i>cantas</i>	<i>cantáis</i>
<i>canta</i>	<i>cantan</i>

Pojedini romanski idiomi (primjerice talijanski i francuski) imaju dva pomoćna glagola (ekvivalente hrvatskih glagola *biti* i *imati*), dok iberški romanski idiomi imaju dva različita glagola *biti*. U romanskim idiomima živa je uporaba imperfekta (koji se oštro razlikuje od perfekta), a u nekima i aorista. Svima im je svojstvena uporaba konjunktiva (za koji hrvatski nema posebne oblike). Sve bi se ovo moglo smatrati redukcijom i učiniti hrvatski glagolski sustav jednostavnim za usvajanje. Međutim, ne smijemo zaboraviti hrvatsko veoma složeno morfološko iskazivanje glagolskoga aspekta. Romanski ga idiomi ne poznaju i jedini je izuzetak istrorumunjski, koji, uslijed hrvatskoga utjecaja, aspekt izražava morfološki: *latră* (*lajati*) ~ *zalatră* (*zalajati*), iako ne dosljedno, cf. *bę* (*piti*) ~ *popi* (*popiti*).

Gubitak fleksije u romanskim idiomima imao je kao jednu od posljedica fiksiranje položaja rečeničnih elemenata u linearnome poretku. Iznimku svakako čini rumunjski, odnosno idiomi rumunjskoga dijasistema, gdje je redosljed elemenata, kao i u hrvatskome, u najvećoj mjeri slobodan. U većini romanskih idioma pronominalizacija subjekta, njegovo iskazivanje zamjenicom, nije, kao ni u hrvatskome obvezatna (španjolski [*yo*] *canto*). Iznimka su francuski, uslijed gubitka većine glagolskih nastava u izgovoru (*je chante*) te određeni retoromanski idiomi zbog utjecaja njemačkoga. Pomak na vremenskoj osi karakterističan je za romanske idiome, osim za pojedine retoromanske idiome te rumunjski, gdje uslijed slavenskoga utjecaja, nalazimo situaciju analognu hrvatskoj.

Spomenimo naposljetku i fenomen socijalne deikse: dio romanskih idioma (primjerice francuski, okcitanški, neki od retoromanskih idioma, istrorumunjski) upotrebljavaju drugo lice množine za obraćanje jednomu sugovorniku kao iskaz poštovanja, kao i hrvatski. Ostali romanski idiomi imaju druga rješenja (najčešće je to treće lice jednine).

3. Zaključak

Općenito bismo mogli zaključiti da strukturno i tipološki hrvatski i romanski jezici nisu pretjerano međusobno udaljeni (ali ni toliko bliski da bi postojala opasnost od interferencije) te da, ako izuzmemo deklinacijski sustav i iskazivanje glagolskoga aspekta, usvajanje hrvatskoga govornicima romanskih idioma ne bi smjelo predstavljati ozbiljniju poteškoću.

Izvori navedeni u tekstu

Kovačec, A. (1998) *Istrorumunjsko – hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Pula: Znanstvena udruga Mediteran.

Le croate et les idiomes romans

La considération de l'histoire des contacts entre le croate et d'autres langues, en l'occurrence les idiomes romans, ainsi qu'une approche contrastive peuvent nous aider non seulement à maîtriser une langue étrangère (un locuteur adulte ne cesse de comparer, consciemment ou non, sa propre langue avec la langue apprise), mais également à mieux connaître le croate. En effet, la comparaison nous permet souvent de révéler certains phénomènes importants, qui seraient autrement restés inaperçus. Tout au long de son histoire, le croate a été en contact constant avec la *Romania*, à savoir avec la latinité dans ses diverses formes, langues romanes contemporaines y compris. L'influence s'est généralement exercée, avec une exception quant à l'istroumain, des langues romanes vers le croate. Une analyse de l'état actuel nous permettrait de conclure que le croate et les langues romanes ne diffèrent pas trop du point de vue structural ou typologique (sans toutefois être assez proches pour risquer une interférence considérable). Le présent aperçu ne prétend certes offrir une analyse contrastive systématique, mais se limitera à mettre en lumière certains éléments susceptibles d'influencer l'apprentissage du croate chez les locuteurs d'un idiome roman. Le fait que les langues romanes, tout en étant proches et génétiquement liées, présentent des différences réciproques considérables, constitue un problème en soi. Nous n'aborderons par conséquent qu'un choix d'éléments relevant de la phonétique/phonologie, le système d'accentuation y compris, de la morphologie (questions de la flexion nominale et verbale et de l'expression de l'aspect) ainsi que de la syntaxe, avec notamment le problème de l'ordre linéaire des éléments.

Mots-clés: *croate, idiomes romans, influence réciproque, analyse contrastive*